

Zvonik župne crkve u Pučišćima

Vanja Kovačić

Split

RENEŠANSNE KULE U PUČIŠĆIMA NA OTOKU BRAČU

UDK: 728.81 (497.5 Pučišća) “14”

Rukopis primljen u tisak 24. 06. 2010.

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

U radu je donesena tipologija renesansnih kula u Pučišćima na Braču. Analizom epigrafskih i heraldičkih spomenika ukazuje se na pripadnost kula pojedinim plemićkim rodovima i njihovim kaštelima.

U drugoj polovici 15. stoljeća počinju prvi prodori i pljačke Turaka na kaštelanskom i kliškom području pa se poduzimaju popravci postojećih utvrda poput nadbiskupske kule u Dilatu i tvrđave Starigrad iznad Omiša. Masovnim odlaskom pučanstva, opustio je teritorij između gradova Splita i Trogira, što je potaklo trogirске plemićke obitelji na gradnju kaštela i utvrđenih ljetnikovaca na morskoj obali, za zaštitu vlastitih posjeda i kao sigurni refugij lokalnom stanovništvu u doba opasnosti.¹ Kako su delta Neretve i Makarska bile prijatnija za slabo branjene luke na istočnoj strani otoka Brača, i prije izloženima iznenadnim gusarskim pljačkama sa susjednog kopna, koncem 15. stoljeća počinje provedba planova za obranu luka i privezišta. Prema izvještaju G. B. Giustinijana iz 1553. godine, samo je sedam uvala imalo nastanjenih kuća: Bol, Sutivan, Supetar, Splitska, Postira, Pučišća i Povlja, a gotovo sve bile su branjene manjim kaštelom s kulom.²

¹ I. Babić, “Prostor između Trogira i Splita”, Trogir, 1984., str. 155; V. Kovačić, “Omiška tvrđava Starigrad”, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* (=PPUD) 25, Split 1985., str. 163; V. Omašić, *Povijest Kaštela*, Split, 1986., str. 119-127. Isti majstori, poput Ivana Zakočevića i Antuna Rudičića, obnavljaju splitske gradske zidine, nadbiskupovu kulu u Sućurcu i omišku tvrđavu Starigrad.

² Š. Ljubić, *Commissiones et relationes venetae*, sv. II, u: MSHSM, vol. VIII, Zagreb, 1877., str. 217-219.

Prva je kula podignuta u Pučišćima u drugoj polovici 15. stoljeća, a luka je u 16. stoljeću bila ovjenčana s trinaest kula koje su, temeljene na hridinama, dijelom pratile rub uvale, a druge su štitele začelje gornjeg reda kuća.³ Kule nisu bile povezane zajedničkim obrambenim perimetrom već je svaki kaštel bio zasebna cjelina opasana obrambenim dvorišnim zidom. U “luci kula” danas ih je sačuvano upola manje, a izgledaju kao samostojne građevine premda su bile dio stambenog sklopa čija je nekadašnja matrica gotovo sasvim nestala.

U tipologiji renesansnih kula uz morskobalu Pučišća pružaju dragocjene primjere.⁴ Kulu na sjevernoj strani luke, čiji visoki korpus dominira naseljem, sagradio je, prema A. Ciccarelliju, 1467. godine Ciprijan Žvetić na morskim hridinama. Obitelj je pripadala izvornom bračkom plemstvu, a navodi se već u Statutu 1375. godine.⁵ Iako ne spominje grb Žvetića, Ciccarelli u svojoj kronici o Pučišćima donosi natpis koji je nekad krasio kulu: CIPRIANVS ZVVETICH FVNDAVIT IN MARE ISTAM

Kula Ciprijana Žvetića u Pučišćima

Ugaona greda s natpisom na Žvetićevoj kuli

³ A. Ciccarelli, *Historički prikaz Pučišća* (1821.), Beograd, 1981., str. 24.

⁴ A. Jutronic, “Starije fortifikacione građevine na otoku Braču”, *Čovjek i prostor* 57, Zagreb, 1956., str. 4; K. Prijatelj, *Renesansna arhitektura na Braču*, u: *Kulturni spomenici otoka Brača, Brački zbornik (=BZ) 4*, Supetar, 1960., str. 193.

⁵ A. Jutronic, “Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču”, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 34, Zagreb, 1950., str. 172; D. Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, BZ 6, Supetar, 1968., str. 205; A. Cvitanic, *Srednjovjekovni Statut bračke komune iz godine 1305.*, BZ 7, Supetar, 1968., str. 18, 125)

Detalj zvona s grbom Ciprijana Žuvecića na crkvi Gospe od Batka

kamen prilikom nadogradnje kule o čemu svjedoče i slova okrenuta naopako. Polovica sačuvanog natpisa se dijelom poklapa s prijepisom kojeg donosi Ciccarelli, ali je datacija zasigurno kasnija jer je uklesana godina 1487., što je povijesno utemeljeno u usporedbi sa sličnim obrambenim mjerama na dalmatinskoj obali. Uz vrata na drugom katu zapadnog pročelja nekadašnja je puškarnica s otvorom u obliku suze, a iste se pojavljuju i na drugim stranama s obzirom na moguće smjerove napada. Prilikom adaptacije kule za stanovanje i otvaranja simetričnih prozora, sred južnog pročelja je zazidan ulaz. U unutrašnjosti drugog kata sačuvani su i elementi kamene opreme: zidni ormar s jednostavnim okvirom, zazidana niša komina na istočnom zidu i izvijene konzole s tri vertikalna štapa koje su nosile drvenu stropnu konstrukciju. Ciprijan je Žuvecić podigao i crkvicu Uznesenja Bl.

Grb obitelji Prodić na njihovoj kuli u Pučišćima

TVRRIM MDCCCCLXVII.⁶

Trokatna kula ima trostruke kamene konzole koje su nosile izbačene prsobrane na zadnjem katu, a ležali su na lukovima ili monolitnim kamenim pragovima. Visoko na jugozapadnom uglu nad konzolama uzidana je kamena greda s dijelom natpisa u kapitali koji glasi ...TICHI FECIT (IN M) ARE / ... (MDC)CCCLXXXVII... Na nadvratniku su slova bila oštećena posolicom pa je upotrijebljen za ugaoni

Dj. Marije na Batku gdje je i pokopan 1503. godine, a na zvonu koje je naručio izrađen je njegov grb.⁷ Na štitu vrh kojeg je ljiljan dijagonalno je u trku prikazana četveronožna životinja dugih ušiju i repa, dok je u polju lijevo gore ljiljan u reljefu.

U dnu pučiške luke sačuvana je manja dvokatna kula uz kuću obitelji Martinić. Kroz niz stoljeća kula je mijenjala vlasnike, a po tradiciji je pripadala obitelji Prodić o čemu svjedoči mramorna ploča s grbom na istočnom pročelju. Za reljef je upotrijebljena neka antička spolija kojoj je znalački isklesana profilacija te štit sa stiliziranom krošnjom hrasta, plodovima žira i jakim korijenjem. Vrh štita je palmeta, a pri uglovima savijeni svici. U donjem

⁶ A. Ciccarelli, o. c. (bilj. 3), str. 24. Prilikom radova na obnovi kule 1998. godine, koja je danas u vlasništvu obitelji Zdavka Matijašića, nad ulazom je postavljena ploča u spomen na nestali natpis Ciprijana Žuvecića.

⁷ A. Ciccarelli, o. c. (bilj. 3), str. 28.

dijelu ploče urezano je MD / XXXXV što datira gradnju kule u 1545. godinu. Rod Prodića potječe iz naselja Straževnik u unutrašnjosti otoka Brača gdje su se povukli pred opasnošću od gusarskih napada stanovnici Stipanske Luke⁸. U kasnije vrijeme koriste uvalu Soline i Pučišća kao privezište za svoje brodove⁹. Koncem 15. st. spominje se svećenik Marko Prodić, Marulićev prijatelj, a prvi župnik samostalne župe Pučišća bio je don Bernardin Prodić od 1566. do 1589. godine.¹⁰

Kruna bunara u kuli Prodić

Donji dio kule ima škarpu koju obli kordonski vijenac dijeli od gornjeg dijela građevine. Iako se danas ova zasvođena prostorija upotrebljava s naknadno probijenim vanjskim ulazom, u njoj je bila smještena cisterna koja je u svodu imala dva otvora – jedan za reviziju, dok je nad drugim bila elegantna kružna kruna bunara, koja je u novije vrijeme premještena u dvorište. U lapidariju je i monumentalni prag kojim se nekad ulazilo u dvorište s ugaonim trokutastim ukrasima s kuglom. Na većini renesansnih i ranobaroknih sklopova sred nadvratnika je medaljon s kraticom IHS i križem kojim je obitelj tražila Božji zagovor. Nalazi se na kućnim vratima u prizemlju kao i na kamenici ukrašenoj segmentnim kružnicama s godinom 1627. U ranom 17. stoljeću Prodićev utvrđeni sklop nasljeđuje obitelj Mladineo pa soprakomit bračke galije Juraj Mladineo iz Škripa prenosi dva rimska natpisa i ugrađuje ih u južni zid vrta svoje utvrđene kuće. Taj podatak donosi u svojoj kronici Andrija Ciccarelli i navodi da od 18. stoljeća posjed

Monumentalni kameni prag u dvorištu Prodićevih

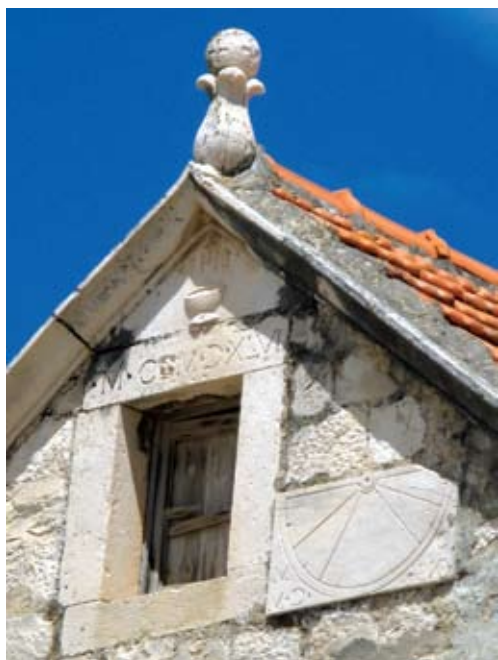
⁸ A. Jutronić, o. c. (bilj. 5), str. 171.

⁹ Iz te obitelji potječe i dominikanac Dominik Prodić, prior samostana sv. Križa na Čiovu i utemeljitelj Dominikanskog samostana u Bolu

¹⁰ B. Lučin, "Marulićevo pismo bračkom svećeniku Marku Prodiću", *Colloquia Marulliana*, sv. IV, Split, 1995., str. 103-109.

Ruševine kule Davidović

Natpis na kući uz kulu Davidović s inicijalima MC (Ciccarelli?)

baštini obitelj Zuppaneo.¹¹ U 20. stoljeću u posjedu je obitelji Ciccarelli, a danas pripada obitelji Martinić. Iako je s vremenom dobila jednostrešni krov, na toj dvokatnoj kuli rekonstruiran je četverostrešni krov s kamenim akrotelijem na vrhu. Međutim, na zidu nema uočljivih tragova konzola koje su nosile mašikule pa pretpostavljamo da je snižena i davno prilagođena stanovanju. Masivne kamene konzole su često skinute sa kula i reutilizirane za nosače balkona što je vidljivo na jednokatnici zapadno od kuće Ciccarelli, ili pak na ruševini koja je nekad pripadala obitelji Ivellio uz veliki sklop Dešković.

Na sjevernoj strani pučiške luke, nešto dalje od morske obale, bila je kuća s kulom obitelji Davidović. Kasnije je pripadala obitelji Michieli i Radojković. Kula je danas u ruševnom stanju, zbijena među gusto izgrađenim tkivom naselja, ali kuća ima kameni ures i vrijedne natpise vezane za izvornu pripadnost. Južno pročelje ima profilirani učelak vrh kojeg je rascvali kameni balustar s kuglom i urezanim križevima, a ističu se dva zanimljiva natpisa datirana neposredno iza Prodićeve kule. Na nadvoju prozora je tekst s inicijalima M. C. za kojima slijedi reljefni ljljan te godina MDXLVI (1546.). Nad njim je trokutasti zabat s kaležom i kraticom IHS s križem. Sa strane prozora je kamena ploča s urezanim sunčanim satom i istim inicijalima MC odnosno godinom MDXLV... Iako se pripisuje obitelji Davidović, koja se u maticama spominje već krajem 16. stoljeća, s napomenom da su pridošli iz omiške Rogoznice, važno je pripomenuti da se radi o obitelji čije prezime počinje slovom C. Davidovići se često navode do druge polovice 17. stoljeća, a poslije im

¹¹ A. Ciccarelli, Osservazioni sull' isola della Brazza, Venezia MDCCCII, str. 24, 76.

se gubi trag. Iako se obitelji Ciccarelli, Kuščić i Ceparnić spominju od početka župnih matica, samo se prve dvije ubrajaju u popis bračkog plemstva iz 1657. godine.¹² Jedan ogranak obitelji Ciccarelli-Čikarelović dolazi iz Bosne na Brač i naseljava se na Ravan, zatim u selo Mošuje, pa u Gornji Humac i Pučišća, a već koncem 15. st. primljeni su u izvorno bračko plemstvo. Ljiljan koji se pojavljuje u natpisu uz inicijal M.C. je možda znak koji ih

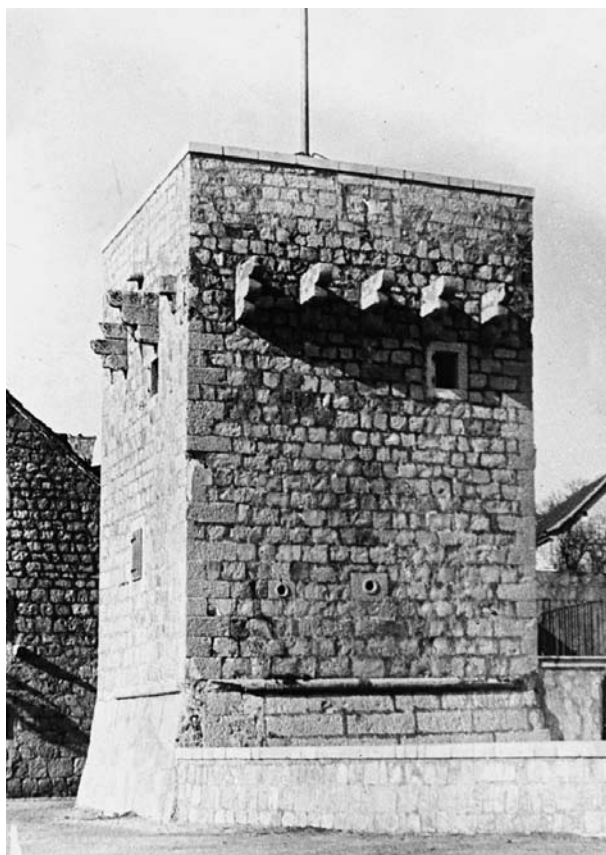

Natpis Luke Mora, ostatak nekadašnje kule

vezuje za srednjovjekovno bosansko plemstvo budući da su Kukretići-Čikarelovići uživali povlastice kralja Tvrtka, Stjepana Dabiše i Stjepana Tomaševića.

Na mjestu općinske zgrade, podignute 1914., bila je kuća obitelji Moro. Na južnoj strani sačuvan je stari nadvratnik s natpisom koji je datiran god. 1546. kao i gore spomenuta kuća. Natpis uklesan klasičnim izduženim slovima glasi: MDXXXVI IHS EDIAE LVCAE MORO.

U maticama se ta obitelj navodi od 1658., a vjerojatno je nosila staro prezime Pribošević alias Moro. U 18. st. se spominje plemićka obitelj Moro-Litković, a pripadala je među povlaštene porodice.¹³

Kula Aquila

¹² A. Jutronić, o. c. (bilj. 5), str. 158, 165, 168, 169.

¹³ A. Ciccarelli, o. c. (bilj. 11), str. 245-146, 255.

Grb obitelji Aquila nad ulazom u kulu

Istočno na kraju luke istaknuta je kula koju je dao sagraditi Mate Aquila, a nekad je bila na hridinama u moru. Obitelj Aquila se doselila iz Pražnica i ubraja se u privilegirane bračke obitelji. Juraj se Aquila spominje 1564. godine prilikom zahtjeva za odvajanjem od župe Pražnice i utemeljenjem samostalne župe Pučišća. Članovi te obitelji pojavljuju se u pučičkim matičnim knjigama od 1566. godine.¹⁴

Prilikom napada Turaka na

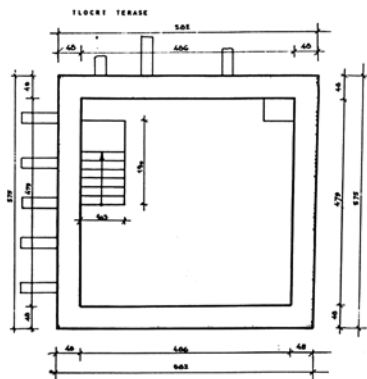
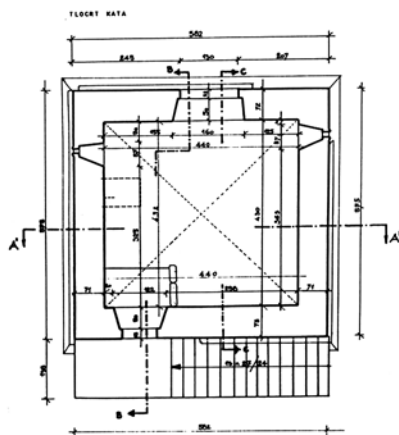
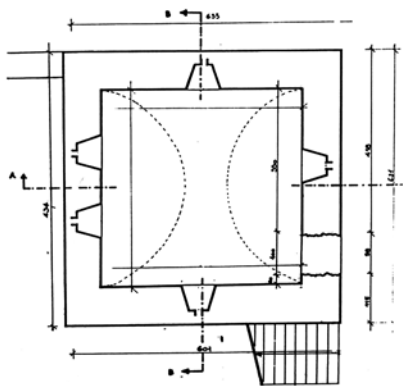
Pučića 1571. godine, zapaljena je kuća Jurja Aquile te napadnuta kula zbog sumnje da se u njoj krije pukovnik Julije Pompei koji je kao vojni inženjer nadgledao gradnju nove župne crkve.¹⁵ Na prvom katu sjevernog pročelja kule smješten je ulaz s obiteljskim grbom na kojem je orao koji guta zmiju. Sa strana su križni otvori koji su služili za mehanizam pokretnog mosta. Prizemlje sa skarpom, koje je bilo presvođeno bačvastim svodom, slično je cisterni u Prodićevoj kuli. Razom poda u unutrašnjosti kule kvadratne su niše puškarnica, ali budući da su ispod razine današnjeg terena nisu vidljive na vanštini. Iz toga slijedi da prizemlje kula Aquila nije korišteno kao cisterna već kao zaštićeno mjesto za laku artiljeriju. U osi svake strane bila je jedna puškarnica, a prema ulazu u luku sa istočne strane dvije. Nad skarpom je polukružni kordonski vijenac, a kula je bila rastvorena s malim brojem otvora te puškarnicama kružna oblika i oblika suze. Na sredini istočne i zapadne fasade, gotovo 50 cm iznad poda prvog kata smješten je kružni otvor ventilacionog kanala koji se koso spušta u širini zida do prizemne prostorije, a služio je za provjetranje. Na drugom katu bili su jednostavni zidni ormar i komin, a na toj razini kula je bila presvođena križnim svodom od sedre. Gornji korpus kule imao je puno zide, a neprimjereni otvori na južnoj strani naknadno su otvoreni. Uz kulu Aquila nema ostataka nekadašnje stajne kuće. U dvorištu je smješten cilindrični bunar ukrašen zupcima sa središnjim medaljonom u kojem je monogram imena Kristovog IHS u reljefu, s križem nad slovom H, iz kojeg se šire krakovi koji simboliziraju djelotvornu snagu svetog znaka.¹⁶ Štovanje Presvetog Imena Isusovog promiče franjevac sv. Bernardin Sijenski, a od 1530. slavi se kao liturgijski spomen. Kristogram s imenom Isusovim u kasnijem je vremenu često ovjenčan ulomkom

¹⁴ A. Ciccarelli, o. c. (bilj. 3), str. 31; A. Jutronic, o. c. (bilj. 5), str. 158, 168; D. Vrsalović, o. c. (bilj. 10), str. 208.

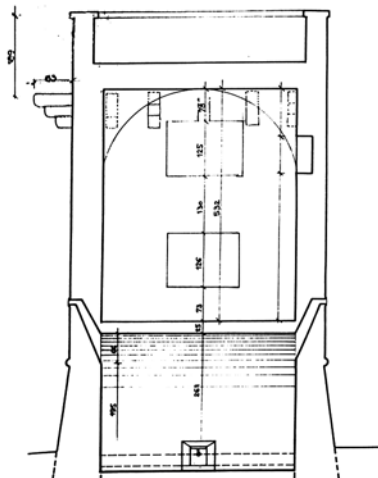
¹⁵ A. Ciccarelli, o. c. (bilj. 3), str. 31. Pukovnik se Pompei spominje god. 1566. prilikom značajnog popravka tvrđave Starigrad iznad Omiša kada sklapa ugovor s braćom Martinović, zidarima iz Dubrovnika. Usp. V. Kovačić, o. c. (bilj. 1), str. 169.

¹⁶ Po nekim izvorima prenesena je iz dvorišta kuće obitelji Kraljević u kojoj je smješten dački dom Klesarske škole. Izvrsno oblikovana kamena kruna pripada 16. stoljeću i njen naručitelj je zasigurno bio vlasnik jedne od renesansnih kula.

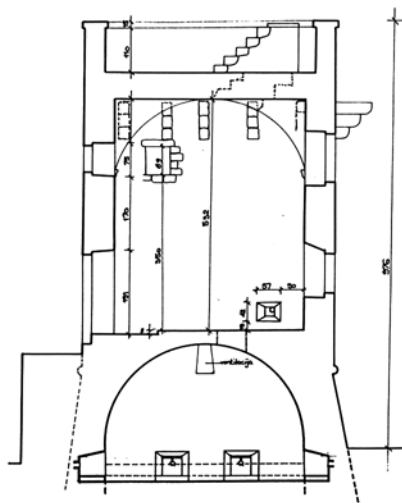

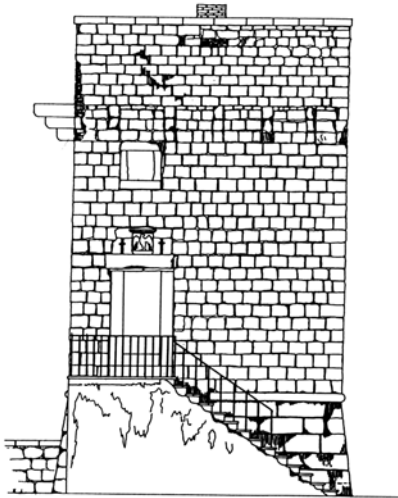
PRESJEK A-A

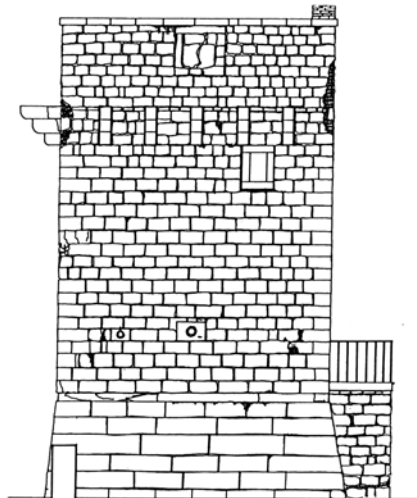
PRESJEK B-B

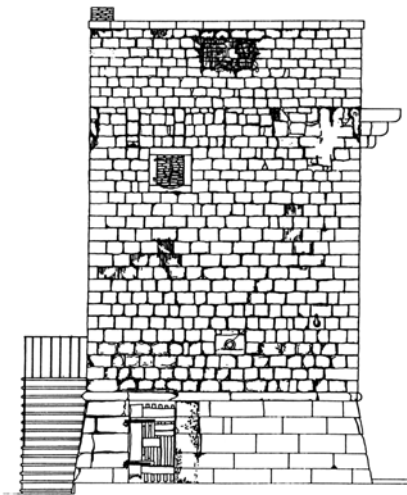
Tlocrt i presjeci kule Aquila (Bosiljka Bezić, dipl. ing. arh.)

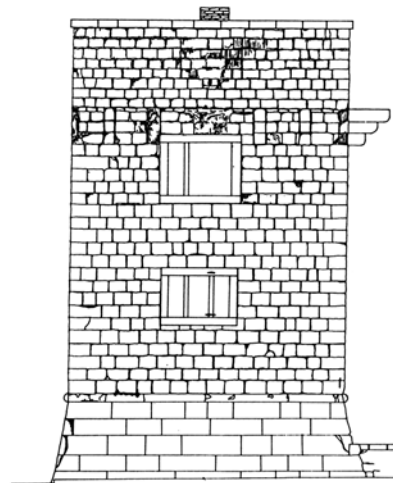
SJEVERNA FAŠADA

ISTOČNA FAŠADA

ZAPADNA FAŠADA

JUŽNA FAŠADA

Pročelja kule Aquila (Bosiljka Bezić, dipl. ing. arh.)

iz starozavjetne izreke: NOMEN DOMINI TURRIS FORTISSIMA (Izr. 18, 10).¹⁷ Pobožnost prema hostiji odnosno Tijelu Kristovom u pokaznici istaknuta je na reljefu na pročelju crkve Rođenja Bl. Dj. Marije u Pustinji Stipančić na južnoj strani otoka Brača.

Trostruke kamene konzole, dobro sačuvane na istočnoj i južnoj strani, formirale su na drugom katu viseće mostiće odnosno mašikule. Terasa na vrhu zamijenila je nekadašnji prostor natkriven četverostrešnim krovom.

Prilikom obnove sklopa Dešković Furioso južno od župne crkve, tijekom sondažnih istraživanja u prizemlju otkriveni su dijelovi kaštela koji je ranije pripadao obitelji Pinezić.¹⁸ Tijekom 18. i 19. stoljeća objedinjen je čitav niz građevina pa je tim zahvatom istočni dio sklopa potpuno porušen i zamijenjen širom građevinom, dok je zapadni dio sačuvan s ugaonom kulom. U prizemlju kule, koja je po rasponu uža od čitave kuće, sačuvane su izvorne četvrtaste puškarnice s kružnim otvorom na vanjštini. Na vanjskom plaštu zida puškarnice su oblika suze s plastičnim prstenom ili slične mandorli sasvim skrivene u širokim fugama. Prilikom istražnih radova otkriveni su i temeljni ostaci sjeveroistočne kule te otvor

Bunar uz kulu Aquila

Istočni zid renesansnog kaštela Pinezić s ugaonom kulom i cisternom za vrijeme istraživanja u prizemlju sklopa Dešković Furioso

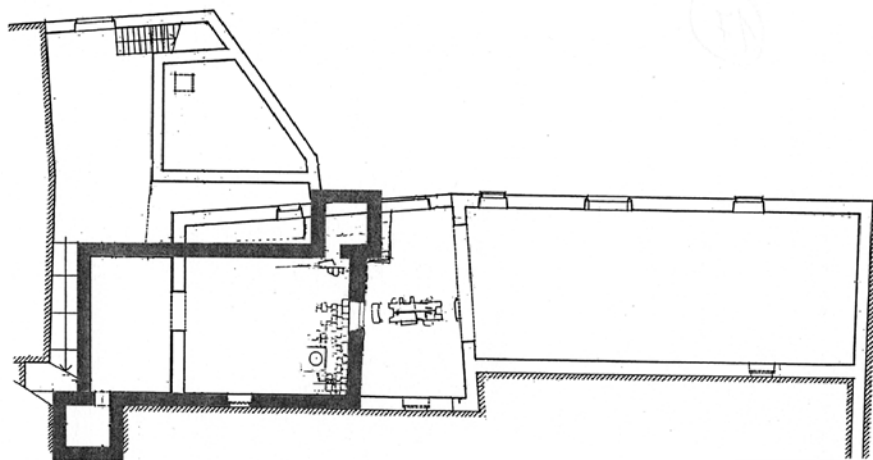
¹⁷ Tvrda je kula ime Jahvino: njemu se pravednik utječe i nalazi utočišta.

Turris fortissima nomen Domini, ad ipsum currit iustus et exaltabitur.

¹⁸ Rezultati istraživanja doneseni su u: V. Kovačić, "Kaštel Pinezić u Pučišćima – Prilog bračkim utverdama XVI. stoljeća", BZ 22, Akademiku Petru Šimunoviću povodom 75. obljetnice života, Supetar – Split, 1007., str. 133-141.

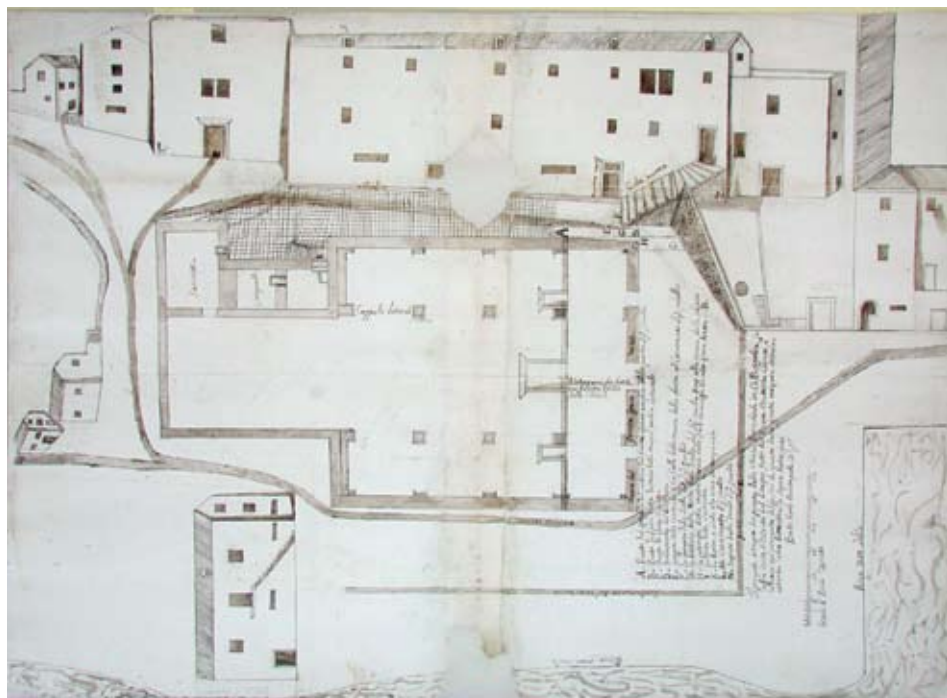
Majolika berettina (Venecija, 16. st.) i staklene posude pronađene u vrtu Deškovića

Tlocrt kaštela Pinezić iz ranog 16. st. u dijelu sklopa Dešković Furioso

cisterne u unutrašnjosti kuće Pinezić.¹⁹ Pronađeno je više ulomaka majolike 16. i 17. stoljeća, među kojima se izdvajaju primjerci tipa *maiolica berettina* i *maiolica colorata*, pro-

¹⁹ U župnim matičnim knjigama obitelj Pinezić se spominje od 1566. godine kao Pinesi (Pinesio), a od god. 1657. navedena je u popisu bračkog plemstva. Usp. A. Ciccarelli, *Osservazioni sull'isola della Brazza, Venezia MDCCCII*, str. 246, 255; A. Jutronić, "Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču", *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 34, Zagreb, 1950., str. 171.

Crtež župne crkve, kuća Ivellio i Pinezić s nekadašnjim mandračem, izradio P. Bugardelli prema B. Caronu, konac 18. st. (Župni ured, Pučišća)

izvedeni u Veneciji ili Padovi. U opremi kuće bile su i elegantne staklene boce koničnog vrata s valovitom aplikacijom.

Kaštel Pinezić je zauzimao samo zapadni dio današnjeg sklopa Dešković i imao je tlocrt pravokutne građevine s manjim kulama na nasuprotnim uglovima. Ustanovljena je izvorna tipologija kuće s dvije dijagonalno postavljene kule na uglovima, jedne prema luci, a druge prema docu u začelju. Kroničar Andrija Ciccarelli spominje dolac Ivellio, nazvan po obitelji koja je posjedovala istočnu kuću, a čiji je pod bio obložen bijelim mozaikom.²⁰

Tijekom zaštitnih istraživanja, u gospodarskom prizemlju s brojnim kamenicama i tijeskom za masline nisu pronađeni tragovi mozaika. Međutim, u vrtu s južne strane kuće, nedaleko izvora bočate vode, pronađena je manja kasnoantička amfora, a u profilu padine prema zapadu bio je ukop u amfori što ukazuje na manju nekropolu na rubnim dijelovima terena. U drugoj polovici 18. stoljeća, prilikom sadnje vinograda otkriveno je više grobo-

²⁰ Obitelj Ivelij alias Andrievich se u maticama spominje od 1581. godine, a u popisu bračkog plemstva od 1657. godine. Ističe se Juraj Ivellio koji obnaša dužnost "defensora" bračke komune od 1637.-57. Među ugledne članove ubraja se Jerolim Ivellio, soprakomit bračke galiije koji se 1667. godine istakao u oslobađanju tvrđave Zadvarje.

Nad ulazom u dvorište je kameni grb na kojem ruka pridržava grančicu, a sa strana su inicijali GI. Možda je upravo soprakomit Ivellio kao ratni trofej donio kameni nišan postavljen na uglu zida cisterne, iako su se u mletačkom osvajanju Imotske krajine istakli i njihovi nasljednici Dešković Furioso, koji su bili bogato nagrađeni za ratne zasluge. Naime posljednja iz roda Ivellio Mičelina udala se za Deškovića Furiosa iz Katuna te je ta obitelj po ženskoj liniji baštinila raskošnu kuću u Pučišćima i brojne posjede. Usp. A. Ciccarelli, o. c. (bilj. 11), str. 255; A. Jutronić, o. c. (bilj. 5), str. 169.

Ugaona stražarnica u kaštelu Ciccarelli u Pučišćima

va od kojih jedan s rimskim natpisom što nadopunjuje topografiju antičkih nalaza na prostoru Pučiškog doca.²¹

Izgled zgrade krajem 18. stoljeća sačuvan je na crtežu u arhivu Župnog ureda u Pučišćima, što ga je izradio protomajstor Pavao Bruttapelle, član čuvene obitelji altarista i vjerojatno autor glavnog tabernakul-oltara pučiške župne crkve.²² On je zapravo precrtao snimak Battiste Carona po čijem su projektu izvedene preinake na crkvi. Sjeverno pročelje niza zgrada objedinjeno je građevinskim zahvatom kojim je obitelj Ivellio povezala više manjih zgrada i vjerojatno dvije kule Pinezićevih. Naime, na potezu gdje je u 18. stoljeću podignuto vanjsko stubište, koje je postalo predmetom spora između župnika i vlasnika kuće

zbog odvijanja procesija i dogradnje novog pročelja crkve, na tlocrtu je ucrtana i druga kula koja je dijelom pronađena prilikom istraživanja prizemlja. Spajanjem dvije izdužene dvokatnice 1791. godine nestaje kanižela između kuće Ivellio i Pinezić koja je bila u pravcu starog pročelja župne crkve. Ali kada Ivellijovi kupuju istočnu Pinezićevu kulu s većim dijelom kuće, grade i novo pročelje te vanjsko stubište nad prostorom istočne kule kako bi postojala vanjska komunikacija za novostečene kuće. Njihovi nasljednici Deškovići proširuju se prema istoku stekavši čitav sklop, ali produženjem župne crkve uklonjeno je kameno stubište u uličici. Ovi bi podaci bili samo lokalna zanimljivost da nije arheološki potvrđena kula koja je pri obnovi kuća Ivellio sasvim radirana. Ona je jasno naznačena u prvom crtežu o regulaciji uličice uz župnu crkvu. Radi se o sporu zbog zauzimanja dijela javnog puta uz crkvu jer su gospoda Ivellio sagradili široke vanjske stepenice za ulaz na prvi kat u zapadnom dijelu kuće te vjerojatno do pristupa zajedničkoj cisterni s Pinezićima. Legenda na crtežu glasi: *Il presente disegno sia Pianta della Chiesa Parochiale in C(aste)l Pusichia, io / infrascrito (h)o estrato dal disegno fatto dal Protto Battista Caron, e / rimeso nel presente folgio, con la giunta della giusta mizura interna / esterna come*

²¹ A. Ciccarelli, o. c. (bilj. 11), str. 32; A. Ciccarelli, o. c. (bilj. 3), str. 21.

²² R. Tomić, *Barokni oltari i skulptura u Dalmaciji*, Zagreb, 1995., str. 188.

dimostra le sopra notazioni / Protto Paolo Bruttapelle M(an)o p(ropri)a.

Fortifikacijski elementi kaštela Pinezić koncentrirani su na dva ugla koji pokrivaju na bočnim stranama pročelja zgrade. Slična se inačica u monumentalnoj mjeri pojavljuje na kaštelu Cerinić u Škripu gdje je jedna kula s podnožjem u obliku skarpe, a druga ima potpuno ravni zid. Druga varijanta je nastajanje ugaone stražarnice nasuprot kuli kao na pučiškom kaštelu Žuvetić-Ciccarelli gdje je sačuvano dno stražarnice od monolitnih kamenih ploča na dvostrukim konzolama. Iako su teško prepoznatljive u strukturi zida, tragovi otučenih konzola su na sjeverozapadnom uglu kaštela Lazaneo u Postirama i sjeverozapadnom uglu kaštela Cerinić u Splitskoj, na pogodnom mjestu za otkrivanje brodova koji se približavaju. Kod oba kaštela jača kula se nalazi dijagonalno na suprotnom uglu. U slučajevima kada je začelje kuće bilo izloženi napadu, stražarnica se postavlja na stražnjem uglu kao na malom kaštelu Vusio (danas Galerija Branimir Dešković) na rivi u Bolu. Prilazom niz obronak uz stražnju stranu kaštela ili putem iz luke, mogla je biti ugrožena slabije branjena strana kao kod Ciccarelijevih u Pučišćima. Ostaci sličnih šiljato zasječenih masivnih konzola nalaze se nad nekadašnjim glavnim ulazom u kuću Ivellio iza svetišta crkve gdje

Ruševina obitelji Ivellio sa sekundarno upotrebljenim konzolama kule

Presvođena unutrašnjost kule Marinović

Maskeron na kući picokara u Pučišćima

vaonik s eliptičnim koritom. Naime, sačuvan je utor za drvene vratnice što tipološki ne odgovara umivaonicima, već zidnim ormarima. Dvije police bile su položene na plitkim profiliranim konzolama od kojih je donja trokutasta oblika s kuglom na dnu.²⁴

Na razmeđu Porta i uvale Soline nalazi se kula Grego-Orlandini. To je kamena dvokatnica s terasom, bez vidljivih obrambenih elemenata, a po volumenu i vanjštini slična je kuli Marinović. Jedna od dosad neubiciranih kula je ona roda Bokanićevih, uglednih klesara, koju je baštinila obitelj Lukinović. Njeni ostaci kriju se u sklopu zapadno od posjeda Deškovića uz ulicu Picokara. Tu je na uglu nekadašnje kuće picokara ugrađen maskeron koji se može pripisati bokanićevskoj manirističkoj produkciji. Iako su značajne građevinske i skulptorske pothvate kipari i klesari Bokanići u drugoj polovici 16. i ranom 17. stoljeću ostvarili od Brača do Trogira, Zadra, Omiša, Hvara i Lastova, veće radove

su bile sekundarno ugrađene u balkon.²³ Južno od župne crkve, a uz istočnu među dolca Ivellio (danas Dešković) smještena je kula Marinović čija izvorna pripadnost nije poznata. Naime, na njoj nema uzidanih grbova ni natpisa pa je ne možemo pripisati nekoj od pučiških obitelji 16. stoljeća. Iako izmijenjene vanjštine i bez završnih konzola, sačuvano je nekoliko puškarnica s otvorom u obliku suze, te jedna kamena ušica gotičko-renesansnog oblikovanja. Nad nekadašnjom cisternom u prizemlju je konična kruna bunara, a drugi kat je presvođen monumentalnim križnim svodom od sedre nad kojim je završna terasa.

U stambenoj kući sjeverno od kule sačuvan je skromni element kamenog namještaja. Zidni ormar s profiliranim nadvojem i donjim dijelom pretvoren je poslije u umi-

²³ O tipologiji konzolno istaknutih ugaonih stražarnica u 17. stoljeću usp. K. Horvat-Levaj, "Knežev dvor u Pridvorju: građevni razvoj i problemi obnove", *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* (=Radovi IPU) 20, Zagreb, 1996., str. 113, 116.

²⁴ N. Grujić, "Zidni umivaonici XV. i XVI. stoljeća u stambenoj arhitekturi dubrovačkog područja", *Radovi IPU* 23, Zagreb, 1999., str. 63-82.; Ista, Knežev dvor na Lopudu, PPUD 41, Split, 2008. (2005.-2007.), str. 237-267.

u renesansnim gradnjama svoga zavičaja nisu ostavili.²⁵ Vjerojatno su iskazali svoje zanatsko umijeće pri izradi grbova i natpisa na utvrđenim sklopovima plemića i uglednih obitelji u luci Pučišća, ili pak u klesanju epitafa na grobovima u staroj župnoj crkvi na Batku i novoj na južnoj strani luke.

Neke od kuća, poput one Kovačića, smještene iznad Mole štrode na pristranku brda Ratac, imaju volumen kule, a spominju se pod imenom "al castello". Istake slične kulama dokumentiraju i stare fotografije kao i katastarska mapa Pučišća, pa je uz nekadašnju gostionicu kod zgrade osnovne škole, kao i na srušenoj zgradi na položaju mjesne zadruge, bilo tragova koji upućuju na srušene privatne kule.

Epigrafski spomenici polovice 16. stoljeća na kulama i nadgrobnim pločama izraz su samosvijesti i vrline naručitelja koji ističu pripadnost određenom rodu, a ujedno nose jaku vjersku poruku. Uz Ciccarellijevu kroniku, ti natpisi danas predstavljaju prvorazredne pisane izvore za prošlost Pučišća te klesarski kompendij klasične grafije s abrevijaturama. Plemićke su obitelji, svojim utvrđenim sklopovima s kulama, formirale osovinu obrane luke protiv gusarskih napada s mora. Iako nisu bile povezane jedinstvenim obrambenim zidom, kule su strateškim rasporedom u moru, na rubu Porta prema Solinama te u drugom redu kuća na padinama brda, omogućile cjelovitu obranu naselja i spriječile prodor napadača u unutrašnjost otoka.

Kula Grego-Orlandini

²⁵ K. Prijatelj, "Bokanićeva radionica u Trogiru", *Anali historijskog Instituta u Dubrovniku* I, Dubrovnik, 1952., str. 269-277; D. Domančić, "Bokanićev ninski oltar", *PPUD* 10, Split, 1956., str. 211-216; C. Fisković, "Gostički ljetnikovac sred Bola", *BZ* 3, Split, 1957., str. 76; K. Prijatelj, "Renesansna arhitektura na Braču", u: *Kulturni spomenici otoka Brača*, *BZ* 4, Supetar, 1960., str. 194; C. Fisković, "Lastovski spomenici", *PPUD* 16, Split, 1966., str. 128; C. Fisković, "Trifun Bokanić na Hvaru", *Peristil* 16-17, Zagreb, 1973.-1974., str. 53-65; K. Prijatelj, "Barok u Dalmaciji", u: *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1981., str. 665-666; K. Prijatelj, "Domaći arhitekti 17. stoljeća", u: A. Horvat-R. Matejčić-K. Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982., str. 670; K. Prijatelj, "Dvije potvrde za radionicu Tripuna Bokanića", *Zbornik za likovne umjetnosti* 21, Novi Sad, 1985., str. 331-339; J. Belamarić, "Nota za Tripuna Bokanića i Koriolanoviće uz razgovor o Duknovićevom sv. Ivanu u Trogiru", u: *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*, Split, 2001., str. 463-488; R. Bužančić, "Dovršetak trogirske katedrale u 17. stoljeću", u: *Umjetnički dodiri dviju jadranskih obala u 17. i 18. stoljeću* – Zbornik radova, Split, 2007., str. 71-92; V. Kovačić, "Klesari iz obitelji Bokanić u Omišu", *Omiški ljetopis* 4, Omiš, 2008., str. 15-33.

THE RENAISSANCE TOWERS IN PUČIŠĆA ON THE ISLAND OF BRAČ

S u m m a r y

The first Turkish invasions and pillages on the territory between the cities of Split and Trogir started at the second half of the 15th century. That caused the noble families of Trogir to start building castles and fortified summer houses on the sea shore, in order to protect their own estates and at the same time, act as a safe refuge for the local population during dangerous times. Also during that time, poorly defended harbors on the east side of the island of Brač, which were exposed to sudden pirate pillages from the neighboring land, were fortified by smaller castles and towers.

The harbor of Pučišća, “the tower harbor” as it was called, was in the 16th century glorified by thirteen towers which had their base on the cliff-sides and partially followed the edge of the bay, while others protected the rear of the upper row of houses. The towers were not connected with a common defense perimeter, but every castle was a separate complex fortified by a defensive yard wall.

The tower on the northern side of the harbor, whose tall corpus dominates the village, was built, according to chronicler Andrija Ciccarelli, on the cliff-sides in 1467 by Ciprijan Žuvetić. Although Ciccarelli doesn't say anything about Žuvetić's family coat of arms in his chronicles on Pučišća, he mentions the inscription which used to adorn the tower:

CIPRIANVS ZVETICH FVNDAVIT IN MARE ISTAM TVRRIM
MDCCCCLXVII.

The three stories high tower has triple stone consoles that used to carry protruding parapets on the last floor. High on the south-east corner above the consoles, a stone beam was built in, with a part of the inscription in the capital and which says:

...TICHI FECIT (IN M) ARE/ ... (MDC) CCCLXXXVII....

Letters on the transom were damaged by salt, so it was therefore used as a corner stone during the building extension of the tower which is evident in the letters being turned upside – down. One half of the preserved inscription partially overlaps with the transcription brought by Ciccarelli, but the dating must be from a later period because the year 1487 was carved in, which makes sense historically when compared to similar defensive measures across the Dalmatian coast.

At the bottom of the Pučišća harbor, a smaller two story high tower was preserved, right next to the house of the Martinić family. During the centuries, the tower changed hands frequently, and traditionally, it belonged to the Prodić family. This is evident from the marble tablet with the coat of arms which is situated on the eastern

facade of the tower. Some antique spolia was used for the relief with an expertly carved profile and shield with a stylized oak treetop, acorns and strong roots. The top of the shield is a palmette, and in the corners there are rolled-up scrolls. MD / XXXXV is carved on the lower part of the tablet which places the date of the tower construction in 1545. The bottom part of the tower has a scarp which is separated from the top part of the tower by an oval cordon wreath. There is also a monumental threshold in the lapidarium, through which people used to enter the yard, with corner triangle decorations with a ball. The majority of the renaissance and early baroque structures show, in the middle of the transom, a medallion with an abbreviation IHS and the cross through which the family asked God's blessing. It can be found on the main doors of a house, as well as on stone vessel decorated with segmental circles with the year 1627.

On the northern part of Pučišća harbor, a bit further away from the sea shore, there was a house with a tower belonging to the Davidović family. The text with the initials M.C., followed by a lily in relief, and the year MDXLVI (1546) are carved on the house's window lintel. There is a triangular gable over it showing a chalice and abbreviation IHS with a cross. There is a stone tablet with a carved sundial and the same initials M.C. and the year MDXLV... on the side of a window. Although it is attributed to the Davidović family, which is mentioned in birth registries at the end of the 16th century, it is important to remark that it is related to a family whose family name begins with a letter "C", so we can assume that it is related to either Ciccarelli family, or Kuščić family, which both belong to Brač's nobility.

The house of the Moro family was replaced by the municipality building which was built in 1914. On the south side, an old transom is preserved and it has an inscription dated 1546, the same year as the house of the Moro family was dated. The inscription which is carved in traditional, elongated letters, says: MDXXXVI IHS EDIAE LVCAE MORO.

On the east, at the end of the harbor, there is a prominent tower which was built by Mate Aquila. The tower used to be situated on the cliff-side. The entrance bearing the family coat of arms showing an eagle swallowing a snake is situated on the first floor of the tower's northern façade. Openings in the shape of a cross are used for the mechanism of the drawbridge. The semi-circular cordon wreath is placed above the scarp, and the tower had a small number of round or tear shaped openings and loopholes; the second floor of the tower had a cross vault made of tuff. In the yard, there is a cylindrical well decorated with cogs and the central medallion in which there is a monogram of Christ's name, IHS, in relief, with a cross above the letter H, and branches symbolizing the power of the holy sign spreading from it. Triple stone consoles are well preserved on the eastern and the southern side, on the second floor formed "hanging bridges", i. e. machicolations.

During the restoration of Dešković Furioso complex, situated on the south side of the parish church, parts of the castle that earlier belonged to the Pinezić family, were discovered. During the research work, remains of the foundation of the north-east tower were discovered, as well as the opening of the cistern on the inside of the Pinezić house. Also, several parts of the 16th and the 17th century majolica were

found, and among those parts, the outstanding examples are *maiolica berettina* and *maiolica colorata* types, produced in Venice or Padua. The Pinezić castle took only the western part of the present Dešković complex, and it had the ground plan of a rectangular building with smaller towers on opposing corners. The original typology of the house was established, with two diagonal towers placed on corners, one facing the harbor, and the other one facing the back vale. A similar variant monumentally appears on the Cerinić castle in Škrip, where one tower has a base in the form of a scarp, while the other one has completely straight wall. The other variant is the corner guardhouse opposing the tower as on the Žuvetić – Ciccarelli castle in Pučišća where the bottom of the guardhouse made of monolith stone plates standing on double consoles, was preserved.

The Marinović tower is situated on the south of the parish church, and along the east border of the Ivellio vale (the present Dešković vale); its original affiliation is unknown. Although its outer look has changed and although it doesn't have the finishing consoles, several round holes with tear – shaped openings, as well as one stone lug of gothic – renaissance style, were preserved. Over the former cistern on the ground floor is a conic crown of a well, while the monumental cross vault made of tuff, above which is the finishing terrace, is on the second floor.

On the crossroad between Porat and Soline bay, there is the Grego – Orlandini tower. It is a two-storey building with a terrace but without any visible defensive elements, and by its volume and outer appearances, it is very similar to the Marinović tower.

One of the so far uninhabited towers is the one of the Bokanić family, whose members were respectable stonemasons; the tower was inherited by the Lukinović family. What is left of that tower is hidden in the complex situated on the west side of the Dešković estate, next to Picokara street. Although some significant sculpting and construction projects were made by sculptors and stonemasons of the Bokanić family at the end of the 16th and the beginning of the 17th century, on the areas of the island of Brač, Trogir, Zadar, Omiš, and the island of Hvar, they didn't make any more important works in the renaissance constructions in their homeland.

Epigraphic monuments from the middle of the 16th century, situated on towers and tombstones, are an expression of self-consciousness and virtue of those who ordered them to be made in order to further define their belonging to a certain family, and at the same time, they carry a strong religious message. Besides the Ciccarelli chronicle, today these inscriptions present first-rate sources for the history of Pučišća and the stonemason compendium of the classical alphabet with abbreviations. Noble families, with their fortified constructions with towers, formed the axis of the defense of that port against pirate attacks from the sea. Although the towers were not connected with a unique defense wall, their strategic positions on the sea, with houses in the second row on the hill slopes, made possible the defense of the whole settlement and they prevented the penetration of attackers into the inner part of the island.